

EL LLENDARI VINCULAT A RAMON LLULL: CONVERSIÓ, SAVIESA I SANTEDAT

Caterina Valriu

Universitat de les Illes Balears

Grup d'Estudis Etnopoètics (GEE-IEC)

INTRODUCCIÓ¹

En les tradicions orals de tots els pobles, les persones que destaquen per les seves qualitats, característiques o pels esdeveniments singulars de la seva biografia són sovint transformats en personatges de llegenda. Sobre la seva trajectòria vital es desenvolupa una trajectòria llegendària, una segona pell que les acosta a les figures arquetípiques que habiten l'imaginari humà des de temps remots. Així, el personatge històric s'apropa en la mentalitat popular a un model preestablert de manera que la història documentada i els motius llegendaris ja existents en la tradició es fusionen per crear una llegenda nova o un cicle llegendari que s'articula entorn del personatge en qüestió. Aquest procés ha estat amplament documentat i analitzat pels folkloristes, especialment en el que fa referència als herois de caràcter èpic (Eliade, 1951). Un cop d'ull al llegendari mallorquí vinculat a personatges històrics posa de manifest la incidència d'aquest fenomen. Així, el rei En Jaume *el Conqueridor* presenta en el seu cicle llegendari pràcticament totes i cada una de les característiques atribuïdes als herois èpics, sant Vicenç Ferrer s'emmotlla perfectament a l'arquetipus hagiogràfic de sant miracler i predicador, la figura del Comte Mal –equivalent al Comte Arnau del Principat– s'ajusta al llegendari de l'ànima en pena condemnada pel seus pecats² i el glosador manacorí del s. XVIII anomenat Tià de Sa Real presenta les característiques pròpies del visionari i de l'artista (Grimalt, 2003). També, un llegendari més difuminat i breu però tanmateix interessant, fa de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria un model arquetípic d'excèntric.

A partir d'aquesta constatació inicial, hem cregut interessant acostar-nos a una de les figures més universals de la nostra cultura, el savi Ramon Llull entorn del qual graviten –des de fa centúries– algunes llegendes ben interessants que modulen la seva projecció sobre la gent del carrer. Aquestes llegendes il·luminen la dimensió popular del personatge des de diversos angles, conformant un llegendari que podríem qualificar d'híbrid. D'una banda les llegendes vinculades a la conversió es correspondrien amb les pròpies del pecador penedit; un segon grup –potser el més característic i interessant– desenvolupen el personatge del savi, en la dimensió d'escriptor i d'alquimista. La figura arquetípica del savi es vincula en la mentalitat popular a la de l'oracle, el filòsof, el mentor o mestre. Es tracta un personatge dedicat plenament a la descoberta de les veritats fonamentals del món i a la transmissió d'aquests aprenentatges, tal com feia Llull. Finalment, les llegendes de caràcter clarament hagiogràfic –obrar curacions, fer

¹ Aquest article forma part d'un projecte de recerca I+D sobre literatura popular catalana finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació ("La literatura popular catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions" FFI 2009-08202/ FILO). El meu agraïment a Anthony Bonner, Lola Badia, Maria Isabel Ripoll, Gabriel Ensenyat i Joan Miralles per les referències bibliogràfiques facilitades.

² Sobre els llegendaris de Jaume I *el Conqueridor*, sant Vicenç Ferrer i el Comte Mal i la seva adequació als arquetips d'heroi èpic, sant i personatge maleït respectivament, vegeu l'apartat titulat "Llegendes" del llibre *Paraula viva: articles sobre literatura oral* (Valriu, 2008) i també les monografies *Jaume I: un heroi històric, un heroi de llegenda* (Valriu&Vibot, 2008), *Sant Vicenç Ferrer a Mallorca: història, llegenda i devoció* (Valriu&Vibot, 2010) i *El comte Mal, entre la història i la llegenda* (Valriu&Vibot, en premsa).

ploure, diversos prodigis vinculats al culte a les seves despulles- es corresponen amb l'arquetip del sant segons la tradició cristiana.

La nostra intenció en aquest article és únicament revisar aquestes llegendes des de l'òptica de l'etnopoètica i constatar com contribueixen a modelar el personatge en el context de la memòria popular. Es tracta d'una modestíssima contribució enfocada no a aprofundir en estudis lul·lians –no és aquesta la nostra especialitat-, sinó a contribuir al coneixement del llegendari vinculat a la tradició mallorquina, que s'articula en personatges, esdeveniments i espais que es projecten sobre el nostre patrimoni cultural i el singularitzen.

1. Les llegendes sobre la conversió

En aquest apartat inclourem dos relats de caràcter llegendari, el del Santcríst que parla a Ramon Llull i l'encamina cap a la vida religiosa i el de la dama amb el pit damnat pel càncer. Encara que són relats independents, un i altre responen al mateix objectiu: fonamentar i il·lustrar d'una manera entenedora el canvi d'actitud de Llull vers la vida i marcar de manera simbòlica el punt d'inici del seu itinerari espiritual com a home de fe que el portarà a convertir-se en un figura d'abast universal.

L'erudit Gabriel Llompart el 1963 publicà un documentat article sobre la llegenda de la dama malalta que ens servirà de guia i referent. Es tracta d'un episodi amplament divulgat, però del qual no n'apareix cap referència ni a la *Vida coetània* ni al *Breviculum* de Karlsruhe, dos textos que forneixen les dades biogràfiques essencials sobre Llull i que al·ludeixen a la vida cortesana i a la posterior conversió del nostre protagonista. Llompart –com a home d'església- es dol que aquesta narració de caràcter més tost profà, tingui prevalença en el que ell anomena “la literatura secundària sobre el beato Ramon Llull, datada de mediados del siglo pasado y principios del presente” (Llompart, 1963:145) a l'hora de justificar la conversió lul·liana, per sobre de la més piadosa del Santcríst. Llompart assenyala que es tracta d'un episodi menystingut o directament ignorat pels biògrafs moderns de Llull, però en canvi molt reiterat pels autors que –des de la Renaixença ençà- s'acosten a Llull des d'una perspectiva essencialment literària. Així, són molts els escriptors en llengua catalana que han tractat el tema: Pere d'Alcántara Penya (1857), Tomàs Aguiló (1885), Joan Alcover (1892), Jaume Boloix (1900), Francisco Ubach (1905) i Costa i Llobera (1947), entre d'altres i també es troba referència a aquest episodi en alguns sermons de finals del s. XIX (Llompart, 1963). Però un dels tractaments més desenvolupats el trobem, curiosament, en llengua castellana, obra de l'autor romàntic Núñez de Arce, que composà un extens poema dividit en tres cants –“Profanación, “Insomnio” i “La cita”- al llarg dels quals desplega tots els tòpic romàntics a l'ús: primavera, bellesa de la dama, església profanada, cadàvers que s'aixequen de llurs tombes, cites clandestines, erotisme, amor més enllà de la mort, religió com a refugi, etc.

Per a Llompart, el poema seria l'última baula de la llegenda que –en accentuar els punts més melodramàtics de l'episodi- es converteix gairebé en material de fulletó romàntic. La llegenda plenament articulada ja es troba a l'obra *Vida y hechos del admirable doctor y mártir Ramon Llull, vezino de Mallorca*, composada entorn de 1580 i publicada el 1606 pel canonge Joan Seguí. La repeteixen al llarg del s. XVII –entre d'altres- l'historiador Vicenç Mut (*Historia del Reino de Mallorca*, 1650) i Jean Marie de Vernon (*L'histoire véritable du bienhereux Raymonde Lulle* (1668) i l'episodi apareix a principis del s. XVIII en peces teatrals i en la iconografia sobre el beat (Llompart, 1963), encara que sigui desmentit pels estudiosos, com és el cas del cistercenc Raimundo Pascual (*Vindiciae Lullianae*, 1778). Llompart es demana com la llegenda arribà al canonge Seguí i conclou que va ser a través dels textos del lul·lista

francès Charles de Bouvelles, que en donà una versió el 1511³ en la qual explicita les dues parts de la història (l'entrada a cavall al temple i la trobada posterior amb la dama) i també a través de l'obra de Nicolau de Pax que el 1519 explica la segona part de la història en una resumida *Vita Divi Raymundi*, en un text que sembla derivar del de Bouvelles atès que ambdós –com assenyala Llompart- s'esforcen en vincular l'episodi de la dama com a detonant del posterior del crucifix, que sí és explicitat en la *Vida coetània*. Hi ha, però, una diferència de matís important. La *Vida coetània* ens presenta un Lull mundà i apassionat que compona troves profanes d'amor a una dama, en canvi Bouvelles i Pax ens mostren un Lull que escriu el seu desesper i desànim davant la constatació que allò que el tenia enamorat i apassionat era una il·lusió. D'aquí se'n deriva una major predisposició a sentir-se abocat a la conversió, representada per les paraules que –miraculosament- li adreçà el crucifix.

En la segona part del seu detallat article, Llompart situa la primera al·lusió documentada a la llegenda en un poema que Gaspar de Verí presentà en un certamen en honor de Ramon Llull el 1502⁴ i llença la hipòtesi que si la llegenda ja era coneguda i divulgada a Mallorca a finals del s. XV, ben possiblement pogué arribar al cercle lul·lista d'Alcalà. Sabem que Bouvelles mantenia contacte amb aquest cercle i també que ell indica que sentí narrar la història de viva veu.⁵ Per tant, és possible que aquest fos el canal de transmissió: de Mallorca a Alcalà i d'Alcalà a França per ser represa poc temps després per Nicolau de Pax i retornar a Mallorca ja en versió escrita. Llompart indica que en aquesta mateixa època –entre finals del s. XV i principis del s. XVI- es quan es documenten per primera vegada altres episodis llegendaris vinculats a Llull, com el del martiri o l'aparició de la Mare Déu amb l'infant Jesús.

Des de principis del s. XX alguns autors han intentat establir un paral·lelisme entre la llegenda que comentem i un episodi del *Fèlix* (Llompart, 1963: 12, nota 28) en el qual un bisbe luxuriós intenta establir relacions amoroses amb una dona casada i casta. La dona, en presència de testimonis de confiança, li mostra el seu cos nuu i malalt, la qual cosa el fa avergonyir i penedir de la seva conducta inadequada. A partir d'aquesta correspondència Llompart es formula una sèrie de qüestions difícils de respondre:

- Llull va escriure aquest episodi a partir d'un fet viscut per ell?
- Al marge del text escrit, el fet va ser real i es conservà per tradició oral?
- O bé el text lul·lià es transformà en llegenda en passar al canal de l'oralitat i s'atribuí a Llull, com si l'autor en fos el protagonista? I de l'oralitat passà altre cop als textos escrits a partir del s. XV?

Les respostes a aquestes preguntes no poden ser més que hipòtesis, atès que quan treballem en temes de literatura oral els orígens són sempre incerts. Podem assegurar, això sí, que el tema no es nou i que es tracta d'un tòpic abastament reiterat en la literatura medieval i també en la d'èpoques posteriors, especialment en la barroca. I també que la llegenda encaixa perfectament amb la ideologia lul·liana explicitada en

³ Citat a partir d'*Acta B. Raymundi Lulli* de Sollier (Amberes, 1708) i reproduït per Llompart (1963).

⁴ Concretament, es tracta dels versos següents:

*“En la Reyal Casa del Rey invictíssim,
del senescal, digne, l'ofici regíeu,
quant vos, prudent jove, d'aquest món, seguíeu,
los passos i actes, galant famosíssim,
donat a la pompa, comprès d'amor vana,
d'aquella seguíeu los mortals efectes,
amant una casta, mostrant los defectes,
qui us dix: Ramon, mira, fes lo que Crist mana.”* Reproduït per Llompart (1963: 10).

⁵ Bouvelles diu literalmente: “ut mihi retulit qui historiam ipsa denarrabat” (Llompart, 1963: 292).

obres diverses, segons la qual allò veritablement important és la vida espiritual que es vincula a l'eternitat i no la corporal que s'aboca irremeiablement cap a la mort i la podridura. Per tant, si es tracta d'un passatge biogràfic o d'una invenció llegendària és un tema que passa a ser secundari. Allò realment cert és que les llegendes referides a personatges històrics sempre –per bé o per mal- il·lustren o subratllen un aspecte de la personalitat dels seus protagonistes, o almenys de la personalitat que la tradició popular els ha atorgat. Així, la bella llegenda de la dama encancerada deu la seva pervivència al fet que remarca un dels trets fonamentals en la percepció que hom té de Llull: l'apassionament. Ramon *lo Foll* destaca –entre moltes altres coses- per la passió dels seus actes i per extreure una reflexió lúcida d'aquesta passió que l'impulsà sovint a actuar de manera que podia semblar forassenyada. El Llull seductor i sacríleg esdevé el Llull espiritual per mor del seny que dona forma i sentit a la rauxa. Per tant, realitat i llegenda encaixen perfectament i s'alien per enaltir el personatge en la memòria dels segles.

Pel que fa al crucifix que li parla, també ens trobem davant un motiu narratiu molt habitual en les biografies de sants. La “corporització” del missatge espiritual que la divinitat ha de transmetre a l'elegit és una manera plàstica, gràfica –gosiem dir que *popular*-, d'explicar com es produeix un gir psicològic important –una presa de consciència- que canvia l'orientació vital del personatge, el qual abandona els aspectes mundans i materials per abraçar una vida nova, basada en la fe i l'espiritualitat. Vegem com ho explica Custurer:

Indicio es tambien de culto sagrado, la veneración, en que se conserva, allí el aposento donde se les apareció cinco veces Jesucristo crucificado, en los principios de su conversión, como el lugar del monte Randa, en que por tradición se sabe hizo aspera penitencia, pues á entrambos les convirtió la piedad en oratorios, en que se dize missa, en altar adornado con sus imágenes... (1700: 23)

De fet, a l'inici de la biografia lul·liana trobem que el crucifix actua en el moment que el jove i apassionat Ramon escriu una composició amorosa per a la dama objecte de la seva requesta. Així, tant una acció com l'altra –l'aparició divina i l'impuls sensual- es potencien mútuament, atès que l'escena guanya en intensitat. A més, no succeeix una sola vegada, sinó que s'esdevé fins a cinc cops, de manera que es remarca també la força amb què Ramon es vincula als aspectes mundans i com el fet de ser *guanyat* per a la causa de Jesús no és una tasca que s'assoleixi fàcilment. Tanmateix, no hi ha gaire acord pel que fa a quan i com foren aquestes aparicions. Vegem què en diu J. M. Quadrado:

En cuanto a las cinco apariciones de que habla, sus biógrafos las han distribuido por su propia autoridad en los sitios y ocasiones que han tenido por conveniente, empezando por Bouvelles, quien después de presentarle absorto ya en la oración dentro de su casa y consagrado al servicio divino, pone en boca de Jesucristo al mostrársele por primera vez estas palabras: *Raimundo, sígueme*. Seguí y sus copistas suponen acontecidas en el monte de Randa tres de estas visiones; una para confortarle en la grave enfermedad ocasionada por el dolor de sus pecados y por su áspera penitencia, á la cual siguieron tres días de éstasis contínuo; otra para ilustrar con luz sobrenatural su entendimiento en la ermita de Cura; la tercera en otra ermita que mira ácia Algaida para mandarle escribir el *arte general*, y esta vez con monstruosa confusión, *se le apareció Cristo crucificado en figura de serafín encendido*. A estas no falta quien añada otra de la virgen con su Hijo en los brazos, que se le representó al volver ya penitente á su casa junto a la puerta de la Almudayna arrimada al huerto del palacio episcopal, donde se conservó hasta su demolición una imagen conmemorativa del suceso. (Quadrado, 1875: 393).

A nosaltres ens interessa especialment el simbolisme de les aparicions tal com s'han divulgat en la tradició culta i popular sobre el beat, perquè és l'element que

mostra l'encaix entre l'arquetip de sant i la biografia lul·liana. Fixem-nos que les cinc aparicions que comenta Quadrado tenen totes un sentit ben determinat, un objectiu d'alguna manera didàctic cap als receptors d'aquestes llegendes –els devots o possibles devots-, atès que cada una il·lustra i reforça un moment determinat de l'itinerari espiritual:

1. La primera aparició és l'inici del procés de conversió, la crida divina i personalitzada, el primer contacte *directe* amb la divinitat: “Ramon: segueix-me”.
2. La segona és l'assistència divina en la malaltia. El trasbals espiritual ha estat somatitzat, el mal psíquic s'ha reflectit en un mal físic. La importància d'aquesta segona aparició es remarcada pels tres dies d'èxtasi subsegüent, una manera d'hiperbolitzar el gir espiritual.
3. La tercera és la il·luminació de l'enteniment. La divinitat accentua la capacitat intel·lectual de l'elegit amb l'objectiu de capacitar-lo abastament per dur endavant la seva obra.
4. La quarta aparició és la il·luminació de l'obra. L'elegit ja té la capacitat per realitzar-la, però la divinitat guia el projecte. En aquest punt hi ha una transposició, ja no és Jesucrist crucificat (imatge de dolor) sinó un àngel (imatge de serenitat) però *encès* és a dir inflammat d'ardor espiritual.
5. L'última aparició és la Maredeu amb Jesús al braç, quan Llull torna a Ciutat. És una imatge de protecció i remarca la intensa devoció que el beat sempre expressà cap a la Verge.⁶

Cal no oblidar, tampoc, la simbolització dels escenaris. La primera i l'última aparició se situen a Ciutat, a la plana, prop dels homes, obren i tanquen un procés inicial d'acostament a l'espiritualitat en el que Llull perseverarà tota la vida. Les altres tres es produeixen a Randa, a la muntanya que esdevindrà sagrada i que representa el punt d'unió o d'acostament entre allò que és humà i allò que és diví. La importància d'aquestes aparicions en la devoció popular es palesa en el fet que -amb el temps- les estelles –o les suposades estelles- d'aquest crucifix esdevingueren relíquies molt preuades a les quals s'atribuïen virtuts curatives i miraculoses.⁷

2. Les llegendes relacionades amb la saviesa

En aquest apartat analitzarem la documentació que hem pogut trobar sobre el tema de la mata escrita. El llegendari sobre Ramon Llull alquimista no el tractarem, d'una banda pel fet de ser unes llegendes que no es troben en la tradició oral –el seu origen i desenvolupament pertany clarament a la literatura escrita- i de l'altra perquè la figura lul·liana vinculada a l'alquímia ha estat objecte detallat d'estudi, una anàlisi a la

⁶ El fet que Quadrado ens indiqui que en el lloc on s'esdevingué l'*aparició* s'hi conservés durant molt de temps una imatge commemorativa del succés és un clar indicatiu de la popularitat d'aquestes aparicions i de la devoció que suscitaven entre la gent.

⁷ Tanmateix, Quadrado és força crític amb aquestes tradicions, atès que clou el seu article amb aquestes paraules: “Del incremento que fué tomando la devoción ácia nuestro bienaventurado y de la multiplicación de sus efigies y pinturas nacieron copiosas tradiciones que á cada sitio atribuian un portento, y los historiadores tuvieron por más cómodo, y por más piadoso tal vez, acogerlas á todas que examinarlas. Si dos lugares se disputaban la gloria de haber presenciado un hecho, si se referian con alguna diversidad sus circunstancias, por no quedar mal con ninguno, lo duplicaban ó triplicaban.” (Quadrado, 1875: 396).

qual no podem afegir res més de la nostra part.⁸ Volem remarcar, però, que tant un relat com l'altre subratllen la dimensió sàvia del personatge, que es fa palesa en el domini de les substàncies químiques i es manifesta en el prodigi d'una planta singular.

La llegenda de la mata escrita del puig de Randa està documentada per escrit almenys des de 1612, any en que apareix reiteradament citada per les seves suposades virtuts curatives en les actes d'un procés encaminat a santificar Ramon Llull. En essència, no és ben bé una llegenda –atès que no té un desenvolupament narratiu establert- sinó una tradició de caràcter llegendari. El seu objectiu primer és explicar per què una determinada planta –en aquest cas una mata llentiscera, un *lentiscus* - presenta a les fulles una mena de ratlles amb una coloració grogosa que la fa diferent de les habituals de la seva espècie, que són d'un verd intens i uniforme. El segon objectiu de la tradició, i més important, és enaltir la figura de Llull i el seu caràcter de savi, puix l'explicació popular ens diu que el beat escrivia sobre les fulles de la mata i és des d'aleshores que aquestes fulles brosten de la planta amb aquesta singularitat cromàtica. Vegem les explicacions que sobre el tema dóna Custurer a la seva obra *Disertaciones históricas del beato Raymundo Lullio doctor iluminado, y martir con un apendiz de su vida* (1700) quan detalla la veneració vers la figura del beat i el seu entorn:

“Ni son leve atractivo de estas veneraciones aquellos celebres Lentiscos, que se respetan en aquellos lugares, donde se tiene por tradición [68] que habitó, cuyas ojas estan escritas con tales caracteres, que causan admiración á quantos desapasionadamente las miran: algunos testigos, en sus deposiciones juradas, las llaman cosa prodigiosa, [69] ò milagrosa. Lo cierto es, que de ninguna otra parte del mundo avemos oido, ni leido produzga semejantes lentiscos, y que como cosa singular se remitieron ya por los fines del siglo pasado à la Corte [70] Romana, y à la del Rey Catolico. En lo que agora quedan se observan manifiestamente algunas letras Hebreas bien formadas, y otros caracteres, que no conocemos ni falta quien depone aver leido en ellos los nombres de Christo, y MARIA. Refieren cosas bien particulares de estos lentiscos: al principio avia dos, uno en la raiz del monte, cuyas ojas no nacia escritas, y despues con el tiempo lo quedaban; otro en el mesmo monte, cuyas ojas nacia escritas, y despues perdian [72] los caracteres; diferencia que avemos observado en varios ramos, que avemos visto; pero de suerte que casi todas las ojas estan escritas; porque en unos, en folas las muy tiernas, y en otros, en folas las muy viejas, dexan de reconocerse essos prodigiosos caracteres.” (Custurer 1700: 87).

Les notes a peu de pàgina numerades com a 68 i 69 de Custurer fa referència al procés esmentat, datat el 1612, en el qual es manifestà que “Es té per cosa prodigiosa lo de la Mata escrita, el qual miracle se conserve el dia de vuy. Une Mataescrite miraculosament que es gran meravelle”. És a dir, que ja el 1612 està perfectament documentada la mata i la seva singularitat és d'antuvi atribuïda a la relació de la planta amb el beat. La nota 70 explica –com també ho fa el text que hem reproduït- que se n'enviaren mostres a la cort del rei Ferran el Catòlic i al Vaticà, per tal de documentar el prodigi a les més altes instàncies del poder civil i religiós de l'època.

El capítol V de Custurer és el dedicat a explicar de manera detallada els miracles sobre curacions obrades per la intercessió del beat. Se n'expliquen dues en les quals l'element curatiu són les fulles de la mata, ambdós provenen dels testimonis que

⁸ Sobre Llull i l'alquímia es pot consultar <http://orbita.bib.ub.edu/llull/complet.asp?1005>. El punt àlgid de la llegenda de la llegenda es troba en un manuscrit del s. XV a Florència amb esplèndides miniatures d'un Llull alquimista i mag atribuïdes a Girolamo da Cremona, publicat a <http://orbita.bib.ub.edu/llull/complet.asp?171> amb excel·lents reproduccions (agraïm aquesta informació al Dr. Anthony Bonner).

declararen en el procés de 1612. Pel seu interès, reproduïrem el primer, en el qual se'ns explica la curació d'una dona:

“El año pasado por fiestas de Pasqua de Resurreccion me diò una como apoplexia ò pasmo, que no me dexò parte alguna de todo el cuerpo, desde la cabeça hasta los pies, que no me doliesse extrañamente. Áplicaronme los Medicos, que me visitavan varios medicamentos, sin hallar remedio alguno en ellos. Por este tiempo, quando el mal estava en su maior fuerça vino à verme una persona [...] y dixome, tomad esse ramito de el Lentisco ò Mata escrita de el Maestro Ramon Lullio. Yo experimentando las mercedes, que he oido contar alcanzan muchos enfermos, por la intercesión de dicho glorioso Martir, al oir que aquel ramo era de su Mata escrita, la tomé, y corté tres, ó quatro ojas de las siete, ò ocho, que en todo èl avia, pusemelas en la boca con mucha devocion, y confianza, y me las comí, esperando havian de darme remedio; bevi luego un poco de caldo, ó no se si agua con vino, y en el mismo instante me hallé sin género alguno de mal, ni dolor [...] yo y todos los que estaban presentes tuvimos por mui cierto [sin aver yo puesto jamas duda alguna en ello] que por medio de dicho glorioso Santo, y por haver comido las ojas de su Mata escrita, lo qual no admite dificultad alguna, sino que verdaderamente fue grande milagro; porque la naturaleza en un instante no podia efectuar tal curación, y con ninguna de las medicinas, que havia tomado, avia experimentado remedio, ni alivio, y con dichas ojas de Mata cobré mui cumplida salud en un instante.” (Custurer 1700: 173-174)

El següent cas correspon a la mateixa família, és el marit de la dona del cas anterior que –algun temps després- ingerí la resta de fulles per curar un atac de gota i convulsions i també experimentà una millora sobtada i definitiva.

L'explicació de Custurer sobre les característiques de la mata i el seu culte és la més extensa i detallada que hem trobat sobre el tema. Hi ha diversos aspectes ben interessants que cal subratllar

1. La veneració popular vers aquesta planta que és remarcada pel cronista (els qualifica de “celebres lentiscos”) i que constitueix un dels atractius per a la gent que puja al puig de Randa per venerar la memòria de Lull.
2. La consideració del fenomen botànic natural com un prodigi o miracle.
3. El fet que a l'època aquestes mates fossin tingudes per úniques en el món (“de ninguna otra parte del mundo avemos oido, ni leido produzga semejantes lentiscos”).
4. El fet d'identificar les marques a les fulles com a lletres hebrees o d'altres alfabetos desconeguts.
5. D'altra banda, identificar-les també com a grafies que reproduïen el nom de Crist i de Maria.
6. La indicació –que no trobem en altres fonts- que les fulles no presenten aquesta coloració singular en totes les mates per igual, sinó que en una ja surten *escrites* i després s'esborren i en una altra *s'escriuen* quan ja són més granades.
7. La informació que les fulles de la mata han estat usades com a element de devoció i de curació de malalts, tal com també s'ha fet amb parts del cos, amb les estrelles del crucifix que suposadament pertanyia a Ramon Lull i amb altres objectes de la seva propietat.

En altres fonts podem trobar informació sobre la peripècia històrica d'aquestes mates, que foren objecte d'enfrontament entre els partidaris de Lull i els seus detractors (Fajarnés, 1929: 98-104). Així, sabem que el 5 de març de 1786 es presentà a l'Ajuntament de Palma don Francesc Ferrer de Sant Jordi, que aleshores era canonge i rector de la Universitat Literària, per donar part a les autoritats municipals que havia sabut feia dos dies que la mata escrita que hi havia devora la cova dita del beat Ramon havia estat arrabassada i en el seu lloc s'hi havia sembrat una planta de profit. En demanar explicacions al catedràtic de l'escola de Randa, aquest havia respost que el sembrat donaria bon fruit i que havien arrabassat la mata i l'arrel. I que si tornava a brostar faria el mateix, i que també havia pensat

enderrocar la cova i posar en el seu lloc unes columnes que embellirien el lloc. El canonge s'exclamà davant les autoritats d'aquests fets, que evidencien el menyspreu del catedràtic a la memòria de Llull, quan precisament hauria de ser qui enaltís la seva figura davant els estudiants de Randa. Per tot això, demanà que l'ajuntament enviés una persona de confiança que recollís la informació pertinent i fidedigna dels fets.

Davant aquesta denúncia, les autoritats comissionaren un síndic per tal que demanés informació sobre el fet al batlle d'Algaida i s'assessorés amb l'advocat del consistori per prendre les mesures pertinents. Vuit anys després, el 1792, sabem que l'ajuntament demanà informació sobre la mata escrita al mestre de Randa, i que el 30 de juliol de 1796 (deu anys després d'haver estat arrancada la planta) s'informà a l'ajuntament que la mata escrita havia brostat de bell nou. Poc temps després tenim constància que s'acordà fer una sol·licitud formal, de validesa jurídica, sobre el tema i s'encarregà a dos regidors el seguiment del procediment oficial, concretament al marquès de la Cueva i a Jaume Ignasi d'Olesa, protector del Col·legi de Randa.

Aquest informe fou redactat de manera detallada per Guillem Mayol, capellà i mestre de Gramàtica del Col·legi de Nostra Senyora de Cura de la muntanya de Randa. Resumirem de manera esquemàtica les prolixes explicacions que dona Mayol sobre el tema:

1. En resposta a allò que li demanen, Mayol diu que la mata escrita que hi havia al costat de la cova del beat Ramon no ha rebrotat “pues no quedaron vestigios de ella, porque, a más de haverla arrancado con casi todas sus raices, quedó el terreno de su circuito cavado mas de diez palmos de cada lado.”
2. Que feia tres anys, el juliol de 1793, ell donà ordres al criat Guillem Antich de Sant Joan que fes formiguers en un determinat paratge de la muntanya de Randa. Antich en féu setze o disset i els calà foc, però un que estava al costat d'una mata de la qual només havien quedat les arrels, no prengué de cap manera, per més que ho intentà diverses vegades. També ho intentà reiteradament el mateix Guillem Mayol, el mestre, i no ho aconseguí, per la qual cosa manà al criat que desbaratés el formiguer i el tornés a compondre davant ell i seguint les seves instruccions, però cap dels dos aconseguí de fer-lo cremar. També ho intentà repetidament sense èxit Margalida Gayà, cunyada de Mayol. El tornaren a desmuntar i el tornaren a compondre i el capellà de Lluçmajor Guillem Sanoguera ho intentà dues o tres vegades més. Finalment, davant els reiterats fracassos, abandonaren el formiguer i la llenya quedà sense cremar.
3. Al cap de dos mesos d'aquests fets, Guillem Mayol va veure un personatge desconegut i misteriós que sortia de l'església de Cura, el qual li proposà “anar a veure” aquells terrenys i penyes. En arribar al paratge on el formiguer no havia cremat, el personatge li digué que allà hi havia una mata escrita. Guillem Mayol se sorprendé d'aquestes paraules (“le dió un buelco el corazon”) i immediatament les relacionà amb les dificultats per cremar el formiguer. El personatge s'acomiadà sense revelar la seva identitat i Mayol donà la consideració de prodigi a la trobada i la conversa amb el personatge misteriós. Davant aquest fet, decidí trasplantar una arrel de la mata esmentada davant la cova del beat, la qual tot d'una aferrà i començà a créixer esponerosa, al contrari del que havia succeït amb altres mates que mai no hi havien aferrat.

L'historiador Binimelis també parla de la famosa mata i indica que els signes o lletres que s'hi podien destriar pertanyien a alfabetos tan diversos com el grec, l'hebreu, el caldeu, el llatí i l'àrab i d'altres que actualment ens resulten desconeguts. La

referència a la mata escrita esdevé gairebé un lloc comú o un tòpic en parlar de Llull i Randa, amb reiteracions o afegits de la pròpia collita de cada autor. Cal fer notar que en les versions modernes de la llegenda es diu que Ramon Llull escrivia a les fulles de la planta i per això quedaren escrites, però a la documentació més antiga aquest fet no s'explicita, es vincula la planta a Llull i a la proximitat al lloc on va ser il·luminat i on resava i habitava, però no es diu que ell directament *escrivís* sobre les fulles. Fins i tot alguns textos poden donar a entendre que no va ser ell l'autor dels escrits, sinó que Déu escriví la mata i Llull el que feia era llegir-la. Vegeu com ho explica un text suposadament d'origen oral redactat per Rafel Ginard:

“El Beato Ramon, en venir de fora Mallorca, si tenia gens de lleguda, pujava an es puig de Randa, a fer-hi uns quants dies d'ermità. Aquí, era un homo nou. Trescava pes caminois de sa muntanya i estava alegre com un auell. Es migdia i es vespre dinava i sopava a s'ui de sa font. En esser a sa cova, se delitava en llegir a ses fuies de sa mata escrita. Ara, ses lletres només són com a piquets. Es temps les s'ha menjades” (Ginard, 1951: 208)

Ginard insisteix en aquesta mateixa idea en un text posterior publicat a la mateixa revista quan escriu: “Finalmente, en Randa hay el famosos lentisco escrito por el dedo de Dios, como un divino certificado de los arrobos, sabiduría y santidad de Ramon Llull.” (Ginard, 1951a: 184)

Modernament, G. Morey Mora en un article publicat el 1988 en el qual indaga sobre la ubicació del primitiu ermitatge de Ramon Llull a Randa, usa l'argument de la localització de la mata escrita com a indicatiu que ens permetria saber on eren les edificacions eremítiques en temps de Llull:

“Ens la dóna, *in toto* sens que fos aquesta la seva intenció, per involuntari retruc, el P. Jaume Custurer, jesuïta, qui en ses *Disertaciones históricas*, referint-se –com si res!– a certes puntualitzacions sobre la *mata escrita*, curiós i característic arbust “únic” del qual, no obstant, darrerament quasi no es fa cas, diu “tambien se encuentra ésta *en lo más alto del monte* (de Randa) *cerca de las ruinas de un edificio que antiguamente fué ermita suya, y todavía lleva su nombre; la qual tratan agora de reedificar algunos devotos suyos.../... L'interés de la notícia del P. Custurer radica no solament en la revelació de la intenció d'uns devots de Ramon Llull tractant de reedificar la tal ermita, sinó en el fet d'assenyalar que ses ruïnes es troben just a devora “la mata escrita”. Essent, encara avui, perfectament identificable aquest curiós, unic arbust, “en lo más alto del monte”, hom diria que sa “escriptura” ha complir una miraculosa funció de *missatge* a dalt de la “muntanya de Llull”: escortar i guardar exactament el *lloc topogràfic* del prodigiós eremitori primitiu... /... Hom diria que, des de l'altre món, el místic immortal Mestre ha volgut mantenir, fins als nostres dies, la fixesa del lloc que fou bressol del seu prodigiós dinamisme per aquest *fenomènic arbust*.”*

El testimoni eremític del seu missatge hi perdura, tant si li volem donar crèdit com no, puix que el singular llentiscle sobreviu devora les ruïnes que encara avui mateix hem pogut furgar.” (Morey, 1988: 48-49)

És arriscat determinar un punt topogràfic en el qual s'aixecava una edificació d'època medieval en base a la presència d'una planta, encara que sigui tan especial i simbòlica com la que ens ocupa, entre altres coses perquè hem pogut veure com aquesta mata ha passat per vicissituds diverses i complexes. Val a dir, però, que l'autor també té altres indicis que li permeten exposar la seva tesi d'ubicació, un tema que nosaltres no tocarem perquè no forma part de l'objectiu d'aquest article. Morey, en nota a peu de pàgina, dóna altres informacions referides a la mata:

Pel que fa a les fulles de la “mata escrita”, el llentiscle, com és sabut, té una durada de segles de vida. Malgrat tots els escepticismes, els més competents botànics d'avui no s'expliquen la “rara” arbòrica de la “mata escrita”. Hi ha qui ha jutjat aquest “fenotipus floral” com un fenomen que podria

haver estat promogut pel mateix “individual” que va causar el “dinamisme”, probablement parapsíquic de R. Lull.

Així i tot ens limitam a presentar aquest curiós arbust purament com el “fixador” del vertader lloc del primitiu eremitori lul·lià. Més clar encara: com el “testimoni parlant” de la Natura vindicant la “il·luminació” del nostre gran eremita.

Hem de discrepar de Morey pel que fa a les explicacions botàniques sobre el tema, atès que la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* ens proporciona aquesta informació a l’entrada “mata escrita”: “Mata parasitada per un fong, el qual provoca que les fulles presentin unes ratlles que semblen lletres orientals. És un fenomen freqüent a la muntanya de Randa, prop de la cova de Ramon Lull (GEM)”. Per tant, es tracta d’un fenomen botànic perfectament descrit i estudiat, tot i la seva excepcionalitat.

De fet, les llegendes de caràcter etiològic que expliquen el perquè d’una determinada característica de les plantes són molt habituals a totes les cultures. En la nostra tradició, per no anar més lluny, en tenim diverses recopilades per Alcover en el seu extens aplec, a tall d’exemple podem citar “Com és que a totes les festes de la Mare de Déu hi ha romanins florits”, “Com és que diuen que es blat té sa cara del Bon Jesús”, “Com és que ets ametlers floreixen primer que tots ets abres” i altres que es troben incloses en relats més extensos sobre les característiques de diversos animals i plantes (Alcover, 1936-1972, tom 5). La de la mata escrita s’insereix doncs en aquesta tradició. Sovint són llegendes que tenen com objectiu explicar el caràcter diví, miraculós o excepcional del personatge que s’hi relaciona. La planta reflecteix en la seva morfologia o en el seu cicle vital un aspecte que es vol magnificar del personatge en qüestió, o bé les podem trobar en el sentit invers: una característica considerada nociva d’una planta es vincula a un personatge negatiu. En moltes ocasions es tracta de llegendes d’estructura dual que enfronten un fet o personatge positiu a un de negatiu. Per exemple –en cicles de llegendes sobre la creació del món- el déu positiu crea una planta bella i útil i el negatiu una de semblant però considerada lletja o nociva, així tenim parelles com els ceps –creats pel Bon Jesús- i els romeguers –obra del dimoni- o les pomeres i les metzineres.⁹ Altres vegades una característica considerada singular d’una planta és testimoniada d’una proesa. Així, la llegenda titulada “De com el Rei En Jaume va pendre es castell d’Alaró (Alcover, 1936-1972, tom 5: 108-110)¹⁰ ens explica el braó del rei En Jaume en la seva lluita aferrissada contra els sarraïns que defensaven el castell i diu “i sang per llarg que brufava aquelles penyes i s’herba que s’hi congriava, que encara n’està clapada...”. És el mateix procés llegendari de la mata escrita: les herbes vermelloses encara mostren la sang enemiga vessada pel rei a desgrat dels segles que han passat; la mata mostra la saviesa i la capacitat de treball de Lull, malgrat el pas de les centúries. D’alguna manera, la percepció popular és que la natura es posa al servei del personatge històric tot realçant la seva figura que és així mitificada.

Aquesta mateixa percepció popular que copsem en el llegendari també es posa de manifest en gloses o cançons sobre la mata escrita. Vegem-ne algunes a tall d’exemple:

⁹ Vegeu “De com el Bon Jesús criava el món i el dimoni hi volgué posar sa ditada” (Alcover, 1936-72: tom 5: 25-27). Sobre les llegendes vinculades a la creació vegeu Valriu, Caterina: “Les récits étiologiques sur la création du monde dans la tradition populaire catalane” comunicació presentada al “Colloque International Contes et légendes étiologiques” (Université Paris – Sorbonne, 2012) en premsa.

¹⁰ Sobre aquesta llegenda vegeu també Valriu & Vibot, 2008: 116-120.

Visca, visca Sant Ramon,
qui és defensor de Maria!
A ses mates escrivia,
ses lletres encara hi són.¹¹

de la que trobem la variant recollida precisament al llogaret de Randa:

Viva el Beato Ramon,
gran apòstol de Bugia!
Per ses mates escrivia
ses lletres, encara hi són.¹²

Una mata escrita hi ha,
escrita de sant Ramon.
Qui vol sebre on:
en es carreró de Meià¹³

Sobre la pervivència en la toponímia de la contrada de la tradició de la mata escrita, cal citar l'estudi de Joan Miralles i Cosme Aguiló que té com a objectiu localitzar l'alqueria que hauria estat propietat de la família de Ramon Llull, al peu de la muntanya de Randa, dins els terrenys de la primitiva parròquia de Castelltix. A l'indret hi ha una possessió coneguda amb el nom de la Mata Escrita o la Mata Vella, que tradicionalment s'hauria vinculat a la que Ramon Llull esmenta a la *Vida coetània*, tot i que els autors conclouen que realment la citada pel beat és la possessió que actualment du el nom de Pola i basen tal afirmació en interessants fonts documentals (Miralles & Aguiló, 1986).

En una línia semblant hi ha el tema de la llenya que no crema com a indicatiu de la seva vinculació amb un personatge extraordinari, generalment un sant. El formiguer fet amb la llenya de la mata escrita no cremà per més que ho intentaren i és un fet prodigiós molt semblant al que es conta també a Mallorca de sant Vicenç Ferrer. Segons la tradició, el tronc de l'olivera sobre la qual predicà el sant a Valldemossa no es deixava tallar, perquè es trencaven les destrals.¹⁴ En ambdós casos la suposada resistència de la llenya explica, de manera metafòrica, la pervivència de l'empremta del personatge en el seu entorn i la seva vàlua com a model o exemple a seguir.

4. *Les llegendes vinculades a la santedat*

En els segles posteriors a la vida de Ramon Llull la percepció popular del personatge com un sant cristal·litzà ràpidament i el seu culte va ser objecte de fortes controvèrsies i lluites, en les quals no entrarem. Encara avui, quan segons l'església catòlica Llull és un beat i el procés de canonització encara és obert. A la pregunta de quina mena de personatge és Ramon Llull la majoria de gent del carrer respondria que es tracta d'un sant. En les seves biografies, a més de la dimensió com a escriptor

¹¹ Publicada per R. Ginard Bauçà a *El heraldo de Cristo*, núm. 500, p. 131.

¹² GINARD, R. (1970): *Cançoners Populars de Mallorca*, vol. 3, p. 224.

¹³ Glosa recollida per l'autora el 1985 de boca de Joan de Meià que aleshores tenia 50 anys. Una versió molt semblant es troba al *Cançoners Populars de Mallorca* vol. 3; p. 244. A la possessió de Meià (entre Sant Joan i Montuïri) en la data esmentada hi havia una mata escrita, que creixia en el Carreró, el camí que uneix les cases de la finca amb la carretera de Sant Joan a Montuïri. Segons la llegenda tramesa durant generacions entre la gent de la possessió, la mata fou escrita pel beat. La finca era d'un marquesos que volgueren dur la planta al seu casal de Palma, però no va aferrar. Segons l'informant, durant 700 anys ningú mai no ha aconseguit aferrar-la en un altre indret.

¹⁴ Vegem com ho explica Thomas Meritat el 1755: "En un sitio llamado Valldemús predicó sobre un tronco de Olivo seco, y aviendose perdido la memoria, quisieron estillarle, pero se rompieron los azeros; por cuyo milagro se levantó allí una Hermita" (Meritat, 1755: 116) citat per Valriu & Vibot, 2010: 89.

i filòsof, sovint s'hi intercalen elements que són propis de les hagiografies; el culte a les seves despulles i a determinats objectes que es vinculen a la seva persona han estat al llarg dels segles els habituals que trobem en relació als sants. I exactament el mateix succeeix amb la iconografia, en la qual se'l representa amb els atributs propis de la santedat, entre els qual sol destacar la il·luminació divina –no oblidem el sobrenom de *Doctor Il·luminat*- i el martiri.

Una de les tradicions que enalteixen la figura de Llull i l'apropen als models mítics és el de la seva naixença després d'anys d'esterilitat de la mare. Vegem com ho explica J. M. Quadrado:

“Empieza aquí una serie de suposiciones mas ó menos probables, pero todas destituidas de fundamento positivo. Que su madre después de diez años de esterilidad obtuviera del señor este hijo con copiosas lágrimas y ruegos, puede ser ó no; lo cierto es que de otro hermano o coheredero no aparece memoria alguna. (Quadrado 1875: 390)

Ens trobem davant un tòpic literari –les dificultats que envolten la concepció del personatge- que és a la base de la naixença de molts d'herois mítics (el rei Artús, el rei Jaume I *el Conqueridor*) i de sants i figures bíbliques (recordem l'avançada edat de santa Anna en infantar la Verge Maria). Aquest tòpic subratlla la singularitat i la importància del personatge que neix després de ser molt esperat i malgrat les dificultats que comporten el seu engendrament o naixement. És un signe d'excepcionalitat i una premonició de les grans proeses a què està destinat el personatge.

Un altre indicatiu d'excepcionalitat és la correlació de la biografia amb dates significatives del calendari o del cicle de l'any, la relació amb dies d'inici i final de la roda anual, de solsticis i equinoccis o de jornades especialment remarcables per un o altre motiu. En el cas de Llull, la tradició fa coincidir el dia de l'abandonament de la vida mundana i la conversió a la vida espiritual i també el dia de la seva mort amb el 25 de gener, una data que no té cap fonamentació històrica però sí simbòlica, atès que aquest dia l'església commemora la conversió de sant Pau, un apòstol que els devots sempre han relacionat amb Llull, tant per l'episodi de la seva conversió –recordem la caiguda del cavall de sant Pau i l'entrada a cavall a l'església de Ramon Llull i com els dos personatges foren “cridats” per Jesús- com per la seva dedicació a la predicació del cristianisme.

Que els cossos d'alguns personatges del món religiós o els espais on han habitat desprenen una fragància especial i molt agradable, és un fet que apareix en les biografies de diversos sants i que també s'atribueix a Llull. Aquest fenomen l'indica -per exemple- J. M. Quadrado que diu “por el suavísimo olor que aseguraban se percibía en el aposento de su casa natal” (Quadrado 1875: 395). De sant Vicenç Ferrer es diu també que les seves mans desprenien una olor agradable i intensa que quedava molt de temps impregnada en les persones que l'havien pogut tocar.

Una tradició llegendària que –com ho fa la de la mata escrita- relaciona Llull i la naturalesa és la que es conta encara avui per terres de Valldemossa. Diu que en un bosc de la possessió de Miramar –recordem que és el lloc on Ramon Llull fundà l'escola de llengües orientals- hi ha una cova en la qual el beat se solia retirar a resar i meditar. Aquesta cova, des de sempre, ha estat respectada pels animals, en el sentit que cap animal mai no hi ha entrat ni per voluntat, ni per accident ni per aixoplugar-se de les inclemències del temps (Custurer, 1700: 23), com un senyal de respecte al savi eremita.¹⁵

¹⁵ Sobre Llull, Miramar i la devoció popular hi ha una cançó de tradició oral recollida a Deià que diu:

La tradició de la reverència de la naturalesa vers Ramon Llull també s'explicita clarament en un text que Rafel Ginard Bauçà publicà a la revista *El heraldo de Cristo* el 1951. Sota el títol de "Leyenda luliana" i posada en boca d'un pastor, Ginard construeix una mena de conte hagiogràfic i pietós en el qual ens presenta un Llull molt semblant a Francesc d'Asís, estimat pels animals i honorat per la naturalesa, que actua com una extensió de la mà divina. La boira del puig li fa una mena de corona, les plantes el saluden, els animals l'envolten i tot el puig de Randa plora quan Ramon se'n va del paratge. Vegem-ne un fragment, escrit en un to volgutament pueril:

Es darrer pic que l'homo vengué a Randa, ja era molt veiet. Però tenia bona cama. Sa barba li pegava per sa cinta. Arriba, des-sua un poc devora es roi de sa font, beu una ambosta d'aigo i, tira, tira, ja és partit per sa drecera. Així com pujava, totes ses coses l'escometien, a sa seva manera. Ets aubons ja anaven de blanc i ses estepes de morat i, en voleu de capades y reverències! Es ventet li feia falagadures i li torcava sa suor. Es pins i auzines treien es colors més vius. I, el Beato Ramon, per amunt!

En això, ets animals d'es puig se temen que hi ha es seu amic. Es coniiis, oreia drete, boten i ballen davant el Beato Ramon. Ses auveies, corren cap a ell i, de tant com s'atropellen, enfloquen ses mates de borreions de llana. /"I, ara, què és això?" diuen es pastors.) I ets aucells quina cantoria!

El beato Ramon arriba dalt es puig, a sa seva barraqueta. I tots aquells animalets l'envolten i el Beato Ramon els agraeix s'obsequi dient: "Germanets meus, per amor de Déu sia!" I los va beneir, en el nom del Pare i del Fill i del sant Esperit.

El Beato Ramon allarga sa vista pel voltants d'es turó. Veu un pilot de boira. Sa boira s'atura damunt es cap de s'ermitanet i, de cop, es puig de Randa va parèixer un formiguer amb foc per dedins. Sabeu què era aquella boirada? Idò com una glòria que, en vida, ja li posava el Bon Jesús. Però el Beato Ramon, ses darreres que allò fos per ell. (GINARD, 1951: 207)

És possible que Ginard, bon coneixedor de la tradició popular i nadiu d'un poble no gaire allunyat de la muntanya de Randa, refongui diverses tradicions orals sobre el beat, com la de la mata escrita, per compondre aquest text que va ser publicat en una revista de tarannà religiós, dedicada essencialment al foment de la pietat entre els seus lectors.

Un altre motiu llegendari reiteradament repetit en la biografia d'un gran nombre de sants i imatges religioses és aquell que explica que en arribar les despulles o relíquies o bé la imatge d'un sant determinat a un indret, generalment un port, l'embarcació que els transporta no es pot moure del lloc per reprendre la seva travessia i –per més que les condicions de navegació siguin favorables– és impossible salpar. Aleshores, aquest fet s'interpreta com la voluntat manifesta del sant de romandre en aquell indret i ser venerat allà. Aquest és un dels motius més reiterats que fonamenten i justifiquen la presència de despulles, relíquies, imatges i altres objectes en un lloc determinat. Aquest fet es conta del cos de Ramon Llull i explica així que –malgrat haver mort fora de Mallorca– sigui precisament en la seva illa nadiua on es conservin els seus ossos. De les moltes versions que hi ha sobre aquest episodi, transcriurem la de Custurer que ens sembla especialment clara i reeixida per la seva viva i simplicitat:

"Llegado que huvieron al puerto, dissimularon traer las sagradas reliquias; mas queriendole partir para Génova y estendiendo las velas a viento prospero que favorecia el viaje, no pudo mover la embarcación, aunque repetidas veces insistieron en el intento. Conocido el prodigio y que el beato martir queria honrar su patria con sus reliquias, dieron aviso de todo y aligeraron el navio del peso que le hazia immobile, desembarcaron el sagrado cuerpo en Portupi, que esta media legua distante de la ciudad. Salio a recibirle una procesion solemnissima..." (Custurer, 1700:56)

"En arribar a Miramar/ trobaràs una capella;/ agenoia't devant ella,/ que Sant Ramon hi està." (Ginard, 1970: 244).

Igualment podem considerar tradicions de caràcter llegendari tots els elements relacionats amb miracles, curacions i domini dels elements atmosfèrics que es vinculen a la figura del beat i que l'apropen a les hagiografies dels sants. No en podem fer una anàlisi detallada i ens limitarem a esmentar-les. Així, sabem que ja en el segle XVII la gent prenia oli de les llànties que cremaven en el sepulcre de Ramon Llull convençuts que tenia virtuts curatives i –com ja hem explicat– el mateix succeïa amb les fulles de la mata escrita que els devots se'n duïen de Randa, una devoció que en ocasions provocava molèsties als propietaris de les finques d'aquell indret (Custurer 1700: 87).

També eren habituals les processons i rogatives per demanar la intercessió del beat en ocasions de sequeres i altres problemes vinculats a la naturalesa o les inclemències del temps. Aquestes processons tant es feien a Randa com a Palma i solien treure alguna relíquia vinculada al cos de Llull a la qual s'atribuïen virtuts i poders molt singulars i efectius. Es tractava de la mandíbula inferior del cos del beat, que es treia en processó o bé es portava a casa dels malalts que la demanaven per acostar-la a les parts del cos damnades. Precisament, en un dels miracles relatats per Custurer podem llegir com un home que es moria de febres va demanar que li portessin les barres del beat i va prometre que si es curava aniria per sempre més vestit amb un hàbit de burell com diu la tradició que anava Llull i que faria muntar les barres sobre un bastiment de plata daurada. A l'acte aquest devot millorà i se salvà així de la mort (Custurer 1700: 144-145). La llista de curacions que s'esmenten en els diversos processos per demanar la canonització és extensa, però a tall d'exemple podem citar que els devots atribueixen a Ramon Llull la curació de malalties tan diverses com febres, apoplexia, gota, mal de cap, mal de queixal, tumors, nafres, hemorràgies derivades de mals parts, tercianes, mal a les extremitats (peus, cames, braços), etc.

Un altre objecte de devoció era una estella de la creu del crucifix que obrà la conversió lul·liana. Com assenyala Custurer:

“A este lentisco se le tenia grande devoción ya en el año 1612 y algunos enfermos, que se han valido de sus ojas, como de Reliquias, para remedio de sus enfermedades con afecto de devoción á nuestro Inclito Martir, han experimentad extraordinarios favores, con sucesos milagrosos; como tambien otros que con el mismo afecto han adorado los pedacitos de una cruz, en que se le aparecio Iesu Christo: que todo son indicios del culto, que tiene en todas las cosas, que le dicen algun respeto” (Custurer, 1700: 87)

D'aquest culte a les relíquies se'n conserven nombroses informacions escrites i també iconogràfiques que seria llarg de detallar i de les quals ens limitem a deixar constància de manera genèrica.

Un cas singular és el miracle de les atxes que cremen però no minven de pes. El relat el trobem abastament detallat a Custurer en el seu llibre de 1700. El reproduceix a partir de les actes del procés de 1617, en les quals apareix la declaració de la persona que seguí de prop tot el procés, es tracta de l'obrer de la capella del beat, que cada any s'encarregava de comprar els ciris que havien de cremar els dies de la festa. El resum d'allò que s'explica que succeí és el següent: l'obrer –com tenia per costum– anà a cal cerer i li encarregà les atxes que calien per il·luminar la capella per a la festa. El cerer les va fer i ambdós les pesaren i anotaren el pes, una dada molt important a l'hora de passar comptes i pagar la despesa. L'obrer les posà un llaç de color com a senyal per no confondre-les amb les altres que hi havia a la capella. En haver cremat, s'havien de tornar a cal cerer, pesar de nou i pagar únicament el valor de la cera que havia cremat. Cremaren durant tres dies. Quan les

tornaren a cal cerer, pesaven exactament igual que quan aquest les havia fetes i pesades. Havien cremat però no havien minvat el seu pes ni una unça. Vegem la part final de l'explicació del miracle:

Y aviendo visto yo, que atestiguo, y el Cerero que eran las mesmas achas, con su propria marca, y señal colorada de seda floja, que avia yo puesto en ellas, no pudiendo tener duda, que se hubiessen trocado, entendimos todos, y entendi yo, que atestiguo, que es cosa y maravilla obrada con la mano poderosa de Dios N. Sr. para honrar su Martyr, porque excede el curso de la naturaleza; pues es cierto que haviendo quemado por espacio de trece horas, en tiempo de tanto calor, y tanto concurso de gente, y luzes que serian 80 las que avia en el altar mayor de dicha Iglesia, avian de aver menguado según yo entendia cerca de catorze, ò quinze libras entre todas. De allí me fui à los Magnificos jurados, y les di razon de lo que avia acontecidò, los quales hizieron traer las achas à la sala de la Universidad, y allà las depositaron, y tengo entendido estan aun el dia de oy, y esto es lo que passa por el juramento, que tengo hecho. (Custurer 1700: 142-143)

S'indica que hi ha altres testimonis del fet i que el mateix succeí amb altres dues atxes fetes pel mateix cerer i encarregades per altres devots. El fet més curiós és que un miracle idèntic el trobem realitzat i documentat una altra vegada, també a Palma, més de cent anys després. En aquesta ocasió, tenim un document del *Libro de Resoluciones* de l'Ajuntament de Palma que indica que a l'ofici conventual que celebrà la Universitat Literària el 26 de gener de 1731 per a la festa del seu patró Ramon Llull es prepararen vuit torxes que pesaren 34 lliures i vuit unces, comprades a un cerer de la Plaça del Mercadal. Cremaren tot el temps de l'ofici i després es tornaren a la cereria. Un cop pesades de bell nou es comprovà que pesaven 35 lliures, és a dir, una mica més que abans d'encendre-les. El fet s'atribuí immediatament a un miracle del beat, se n'aixecà acta i es donà notícia a les autoritats eclesiàstiques per tal que es tingués en compte com a miracle en els processos de canonització.¹⁶

5. *La llegenda de la lapidació*

Una vida tan singular i portentosa com la de Ramon Llull sembla demanar un final que estigui a l'alçada de la seva extraordinària biografia. Una mort que sigui el colofó adient a la magnitud de la seva obra, a la profunditat del seu pensament filosòfic, a la força de la seva fe, als perills que va córrer per divulgar la religió cristiana, a l'obra missional que desplegà d'un cap a l'altre de la Mediterrània. En el context del catolicisme, per a una vida de santedat el final més valorat és probablement el martiri. Són molt nombrosos els sants que patiren turment i fins i tot moriren per defensar, difondre o no renegar de la seva fe en Jesucrist, malgrat les amenaces i les tortures dels enemics de les seves creences. Per tant, no és gens estrany que des de fa segles s'hagi difós que Llull morí a causa de les ferides provocades per les pedrades dels musulmans enfurits per la seva predicació. És a dir, la llegenda de la lapidació que tanca de manera colpidora una biografia excepcional és el resultat natural del procés segons el qual la mentalitat popular adapta la realitat històrica d'un personatge al model arquetípic prefixat dins el qual el categoritza. Així, la figura de Ramon Llull, en la tradició popular, es va ajustant a l'arquetip de sant, es va emmotllant al perfil genèric d'aquesta tipologia de personatges i per tant se li atribueixen qualitats, característiques o fets que s'hi corresponen, com és el cas dels elements premonitoris relacionats amb el seu naixement, les especials característiques de la seva presència (la fragància

¹⁶ Arxiu Municipal de Palma, *Libro de resoluciones* de 1731 i 1732, fol. 32-33. Reproduït per Fajarnés, 1932: 149-151.

impregnada en els llocs on habità, per exemple), el caràcter miraculós dels objectes que foren de la seva propietat (el crucifix de la conversió) o que s'hi relacionen d'una manera o l'altra (la mata escrita) i –evidentment- la percepció de les seves restes com a relíquies susceptibles d'obrar prodigis (per exemple la mandíbula de Llull que curava malalties diverses) són aspectes o objectes que testimonien la santedat indiscutible del personatge.

És des d'aquest punt de vista, doncs, que hem d'entendre la divulgació i l'acceptació general del relat de la lapidació de Ramon Llull com a causa –directa o indirecta- de la seva mort, un episodi no documentat històricament però ben present en textos literaris diversos i molt especialment en la iconografia del beat, entre la que destaca la magnífica miniatura del *Breviculum* de Karlsruhe (s. XIV) -on trobem clarament il·lustrada una escena en la qual Llull és apedregat per musulmans- o el gravat que apareix a l'*Ars inventiva veritatis* de Llull, imprès a València el 1515, on davant les murades de la ciutat de Tunis Llull –mentre predica- és apedregat per una munió d'homes vestits a la usança àrab. Lul·listes de reconegut prestigi com Miquel Batllori (1960), Llorenç Pérez (1969) o Sebastià Garcias Palou (1984) han publicat estudis en els qual demostren la inexistència d'una base històrica mínimament fiable que permeti documentar la correlació directa entre la mort de Llull i els diversos atacs físics que patí per la seva tasca missional entre els musulmans. És cert que va ser objecte d'amenaques, persecució, atacs, empresonament i vexacions, però no consta que morís lapidat. Probablement, com assenyala Batllori, assistim a un curiós –però no inusual- procés de translació d'un episodi viscut per un personatge a un punt diferent de la seva biografia, amb l'objectiu d'enaltir-lo, de donar-li una major dimensió hagiogràfica, d'accentuar el seu caràcter de model:

Una cosa em sembla molt probable: que la bella llegenda del martiri a Bugia i del transport de les restes per mans piadoses de genovesos sigui una transposició hagiogràfica de dos passatges diferents de la vida coetània, divulgada a Mallorca sobretot el segle XVè, que és quan començà ací a estendre's el títol de màrtir. L'un dels passatges és la presó martirial soferta a Tunis el 1294 i el transport a Nàpols en una nau de marxants de Gènova; l'altre, el dels nous sofriments de Bugia l'any 1308, amb el retorn també amb una nau de genovesos que salpa cap a Génova i que una tempesta duu, a llur malgrat, envers el port de Pisa. La semblança amb la llegenda hagiogràfica és massa clara per rebutjar tal hipòtesi. Però ens trobem sempre amb una biografia problemàtica, més feta de dubtes que de certeses. (Batllori, 1960: 320)

Nou anys després d'aquestes paraules de Batllori, l'erudit Llorenç Pérez publicà un detallat article sobre la mort i el martiri del Doctor Il·luminat, en el qual assegurava que Llull desitjà el martiri durant tota la vida i que així ho expressà de manera reiterada en els seves obres (Pérez, 1969: 19), tal com il·lustra aquesta bella frase lul·liana del *Llibre de contemplació*: “si tant és que a vos placia que ell muira per amor de vós e de cells qui vos amen”. Pérez també es refereix –de manera més extensa- als dos episodis ja esmentats per Batllori per passar seguidament a revisar les fonts que descriuen la mort de Llull. Constata que les biografies impreses –començant per la primera de 1511 obra de Charles de Bouvelles- afirmen la mort martirial al nord d'Àfrica com a conseqüència de la seva tasca evangelitzadora.

El mateix repeteix en 1519 Nicolau de Pacs, el qual afegeix detalls que traspuen un alè del tot llegendari: una llum que indica als mariners on es troba el cos agonitzant, el trasllat a l'embarcació que és guiada cap a Mallorca per mans celestials –en comptes d'anar a Gènova que era el destí inicial-, l'últim sospir en albirar terra mallorquina, la rebuda gloriosa, l'enterrament no en la tomba familiar sinó a la basílica de Sant Francesc, etc. Com assenyala Pérez (1969: 21) és precisament aquesta narració ornada de detalls llegendaris una de les causes

principals que fa dubtar de la seva veracitat. Dubtes o reticències compartits per estudiosos de Llull tan reconeguts com Salvador Galmés, Allison Peers, Armand Llinares, Gaston Paris, Garcias Palou o Jorge Rubió, encara que en autors anteriors sempre fos admesa la tesi martirial. Tot i analitzar fonts literàries, iconogràfiques i de reconeixement de relíquies, Pérez conclou que és molt difícil esclarir les circumstàncies concretes de la mort del Mestre. Assenyala, però, que el fort antil·lisme del dominicà Nicolau d'Eimerich –el qual evidentment afirmava que Llull no va patir martiri i que tot era una invenció dels lul·listes¹⁷– podria ser una de les causes de la divulgació i consolidació de la llegenda, com a resposta popular d'oposició a les tesis del polèmic inquisidor. A les que cal afegir els detalls divulgats per aquells que haurien vist les despulles de Llull i haurien assegurat que havien pogut observar fissures en el crani i robes ensangonades. En definitiva, Pérez conclou que si Llull morí o no a causa del martiri no deixa de ser una qüestió un punt menor, atès que la seva vida i la seva obra, en elles mateixes, són prou valuoses com per merèixer la corona del martiri i la de la canonització.

Per la seva banda, l'estudiós Sebastià Garcias Palou en un article publicat el 1984, revisa novament el tema i no dubta en afirmar que si bé Llull el 1293 a Tunis va estar a punt de ser condemnat a mort, fou empresonat i patí diverses vexacions i també va tenir greus problemes el 1307 a Bugia, on sembla que fou apallissat i arrossegat, en cap dels dos llocs hi ha proves feaents que fos lapidat.¹⁸ De fet, el Doctor Il·luminat prosseguí els seus viatges, la seva obra i la tasca evangelitzadora. Garcias considera que aquests suplicis no es poden tenir estrictament per martirials, i remarca que la paraula “martiri” no apareix a la *Vida coetània* ni en la versió llatina ni en la mallorquina, ni tampoc en la miniatura X del còdex de Karlsruhe i que no es documenta fins el 1443, en una suposada traducció llatina del *Testamentum* atribuït a Llull en la qual únicament es diu que “meresqué ser coronat amb el martiri” (Garcias, 1984: 311). La tesi que defensa Garcias de manera ben documentada és que el martiri és un fet legendari sobrevingut a la biografia lul·liana molt probablement per la influència de diverses fonts, entre les que destacarien la versió mallorquina de la *Vida coetània* (segle XV) –molt més ampliada i panegírica que l'original llatí– i de l'impacte visual de la miniatura del còdex de Karlsruhe (s. XIV) la qual exagera plàsticament els turments patits a Bugia:

La falsa tradició –la de la lapidació– podria arrancar de la mallorquina *Vida coetània* e, igualmente de una de las miniaturas de *Breviculum* de Karlsruhe, donde el artista pinceló a un musulmán, delante de Ramon Llull y proponiéndose lanzar sobre él una gruesa piedra. Además, representó otras tres gruesas piedras y una pequeña, cayendo sobre su cabeza. Es una bella miniatura, cuyo significado entra por los ojos y que pudo influir, en no corta medida, en la falsa leyenda relativa a su lapidación en Bugía, en 1307. Nada refirió a los monjes amigos de esas dos supuestas lapidaciones. (Garcias, 1984: 317-318).

L'autor clou el seu article tot afirmant la prevalença documental de la versió llatina de la *Vita coetanea* datada a París el 1311, la qual no parla de martiri: “Pero consta con certeza que él dictó la *Vita coetanea* y no tenemos dato alguno para poder mantener que tuviese parte alguna *directa* en las referidas miniaturas del *Breviculum* de Karlsruhe” (Garcias, 1984: 322)

¹⁷ Vegeu l'obra *Dialogus contra lullistas* (1370) de Nicolau d'Eymerich.

¹⁸ Curiosament, un detall que es repeteix és que li estiraren la barba. Recordem que en època medieval estirar la barba a un home de respecte és una vexació en el seu honor, més que el mal físic que pugui representar, simbòlicament el fet té una carrega negativa molt important.

6. *A tall de conclusió*

En iniciar aquest estudi teníem la sensació d'enfrontar-nos a un material dispers i molt divers que seria difícil d'unificar i estructurar. Les fonts bibliogràfiques amb que comptàvem també eren força heterogènies i afegien complexitat al tema. Molts d'autors, al llarg dels segles, s'han referit al que podem considerar "llegendari lul·lià" però des de punts de vista molt diversos i sovint de forma puntual i marcada per apriorismes de caràcter religiós. La tasca no ha estat fàcil, sobretot perquè –com indicàvem al principi de l'article- la nostra línia de recerca és la literatura oral i no el lul·lisme, per la qual cosa l'estudi ens ha suposat un esforç addicional. Tanmateix, hem pogut revisar els diversos aspectes del que podem considerar el corpus llegendari lul·lià i aplicar-hi una certa categorització i sistematització, de tal manera que pugui ser percebut no com un conjunt d'elements isolats, dispersos i singulars, sinó com un tot harmònic que s'organitza segons una estructura coherent i que presenta una unitat de sentit global. Finalment, podem tancar l'estudi amb una sèrie de conclusions que sintetitzen l'anàlisi duta a terme:

1. Ramon Llull es revela com un personatge aglutinador des del punt de vista del llegendari, això és un personatge que atreu i entorn del qual graviten motius llegendaris diversos que també trobem en les biografies d'altres personatges històrics o mítics de forta incidència en el context cultural occidental.
2. Les llegendes sobre la conversió (la dama malalta i les aparicions divines) tenen com a objectiu mostrar de manera entenedora el pas del Llull mundà i cortesà al Llull espiritual i evangelitzador. La primera es basa en un tòpic literari medieval segons el qual cal valorar més l'espiritualitat que no la carnalitat, atès que la primera és immortal i la segona perible. Les diverses tradicions sobre les aparicions de Jesús crucificat, un àngel i la Verge s'incardinen en el tòpic hagiogràfic de l'elecció divina. Llull ha estat elegit per Déu per realitzar una tasca d'ensenyament i evangelització, el seu procés espiritual és guiat i potenciat per la divinitat i es postula com un exemple a seguir.
3. Les llegendes relacionades amb el Llull savi il·luminen un altre angle del personatge. Les que parlen del Llull alquimista –més divulgades en contextos cultes- no fan altra cosa més que hiperbolitzar la seva saviesa, perquè en època medieval aconseguir el domini de l'alquímia era equivalent a aconseguir el domini dels elements, de la naturalesa, però no únicament per mitjans màgics sinó a través de l'estudi i l'assaig incansable. La de la mata escrita és clarament una llegenda que sublima la capacitat d'expressar-se mitjançant la paraula escrita, una capacitat que Llull té en un grau tan alt que fins i tot la natura n'és mostra i testimoni. En una societat bàsicament il·letrada, l'obra lul·liana –per la seva extensió i profunditat- s'ha de veure, indubtablement, com un do de la divinitat del qual la natura se'n fa ressò.
4. Les llegendes vinculades a la santedat són les que es presenten amb un major nombre de motius llegendaris diferents: elements premonitoris relacionats amb el naixement, relació simbòlica amb el calendari, olor corporal especial, respecte i veneració dels animals, les plantes i els elements atmosfèrics vers el personatge, martiri, fets prodigiosos vinculats a les despulles, relíquies i objectes de culte (impedir o modificar la navegació d'una embarcació, curacions, fer ploure, aparicions, etc.). Tanmateix, no és un conjunt llegendari original, sinó que s'insereix en la tradició hagiogràfica habitual de les vides de sants. Il·lustren, això sí, cada una d'elles un aspecte determinat del beat en tant que

personatge excepcional: el convers, l'elegit, el savi il·luminat, l'evangelitzador, l'ermità pietós, el sant protector, etc.

5. La llegenda de la lapidació sens dubte es relaciona simbòlicament amb les de la santedat i la saviesa, però per la seva dimensió i interès l'hem analitzada per separat. Es tracta del colofó adient a la biografia lul·liana, imprescindible des de l'òptica popular, des de la lògica del legendari hagiogràfic, per realçar la vida, l'obra i el llegat d'un personatge tan extraordinari. També, no ho hem d'oblidar, totes les llegendes i aquesta última en especial prenen el seu sentit en el context de la canonització. La causa lul·liana, el camí cap a l'acceptació per les altes instàncies eclesiàstiques de la santedat de Ramon Llull, s'alimenta no solament dels testimonis documentals i les obres signades per Llull, sinó també de l'impacte i la transcendència de la seva figura en la religiositat popular.

El corpus legendari lul·lià és, a la llum del que hem explicat, una baula més per mostrar la immensitat, singularitat i riquesa intel·lectual i espiritual d'un dels personatges més valuosos de la cultura occidental. Les llegendes sobre Llull són una manera popular d'apropiar-se del personatge, de donar-li una dimensió més entenedora, de fer-lo proper a la gent. Es tracta de la hagiografia d'un sant, però també de la perplexitat davant un alquimista, de l'empatia amb un cavaller enamorat, de la fascinació per un elegit de la divinitat, pel seny d'un filòsof, per l'ascetisme d'un ermità, per la saviesa il·limitada d'un pensador, per l'expressivitat d'un escriptor, per la rauxa d'un home apassionat, insubornable i incansable. En definitiva, les llegendes expressen com un mosaic popular, la riquesa de l'univers lul·lià.

Bibliografia

Vida coetània de Ramon Llull segons el manuscrit 16432 del British Museum, a cura de F. de B. Moll, reeditat dins *Textos i estudis medievals* (Montserrat, 1982).

Aguiló, Cosme i Joan Miralles (1986): "Cap a la localització de l'alqueria de Ramon Llull (Parròquia de Castellitx)", *Estudis de llengua i literatura catalanes / XIII*, Miscel·lània Antoni B. Badia i Margarit, vol. 5, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 157-169.

Alcover, Antoni M. (1936-1974): *Rondaies Mallorquines*, tom 5. Palma. Editorial Moll.

Batllori, Miquel (1960): "Certeses i dubtes en la biografia de Ramon Llull", *El IV*, pp. 317-320.

Custurer, P. (1700): *Disertaciones históricas del beato Raymundo Lullio doctor iluminado, y martir con un apendiz de su vida*. Impremta Miquel Capó.

Eliade, Mircea (1951): *La mythe de l'eternel retour. Archetypes et répétitions*. París, 1951.

Fajarnés, Enrique (1929): "La mata escrita, junto a la cueva del Beato R. Lulio, en el Monte de Randa" a *Revista de Menorca* 33, núm. 24. pp. 149-151; "Diez y seis cartas de los jurados de Mallorca sobre la vida y milagros del Beato R. Llull (siglo XVI) a *Revista de Menorca* 33, núm. 24. pp. 364- 377.

- (1932): “Milagros atribuidos al Beato Ramon Llull en el s. XVIII” a *Revista de Menorca* 36, núm. 27, pp. 149-151
- Garcias Palou, Sebastián (1984): “Sobre el origen de la supuesta leyenda martirial de Ramon Llull”, *Scripta Theologica* vol. XVI/ 1-2, pp. 307-322.
- Ginard Bauçà, Rafael (1951): “Itinerario del monte de Randa” a *El heraldo de Cristo*, núm. 500, 501, 502 i 503 (juliol-octubre).
- (1970): *Cançoner Popular de Mallorca*, tom II. Palma. Editorial Moll.
- Grimalt, Josep A.: “En Tià de Sa Real, una forma hagiogràfica” a *La biografia popular: de l'hagiografia al gossip*, L'Alguer. Arxiu de Tradicions de L'Alguer, pp. 57-66.
- Llompart, Gabriel (1963): “La leyenda del desengaño en la conversión de Ramon Llull”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXXVI, pp. 283-299.
- Morey Mora, G. (1988): “La localització del primitiu ermitatge de Ramon Llull al puig de Randa”, *Estudios Lulianos*, XXVIII, 1, pp. 39-49.
- Pérez, Lorenzo (1969): “La muerte y el martirio de Ramon Llull. Entre la leyenda y la historia”, *Revista Balear* V, núm. 14-15, pp. 16-27.
- Quadrado, Josep M. (1875): “Primeros años y conversión de Ramon Llull. Fragmento histórico-crítico (1)” a *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, núm. 13, pp. 387-396.
- Valriu, Caterina (2008): *Paraula viva: articles sobre literatura oral*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Valriu, Caterina & Vibot, Tomàs (2008): *Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda*. Palma. Olañeta Editor.
- (2010): *Sant Vicenç Ferrer a Mallorca: història, llegenda i devoció*. Pollença. El Gall Editor.
- (2013): *El Comte Mal: entre la història i la llegenda*. Pollença. El Gall Editor.